

MAGYAR—BIZÁNCI KAPCSOLATOK SZENT LÁSZLÓ ÉS KÁLMÁN
URALKODÁSÁNAK IDEJÉN

Ha azt vizsgáljuk, milyen helyet foglalt el a középkori magyar állam fennállásának első évszázadában a korabeli Európa hatalmi viszonyai között, a forrásokban viszonylag sok információt találunk a szomszéd német-római birodalomhoz fűződő kapcsolatokról. Ugyanakkor az országnak Délen hosszú közös határa volt egy másik, ugyancsak univerzalisztikus igényű s igen fejlett diplomáciával rendelkező nagyhatalommal, a bizánci császársággal; az ehhez fűződő viszonyról azonban igen kevés felvilágosítást találunk írott forrásainkban.

A források nyújtotta adatok meghatározzák a történetirői feldolgozást is: a kutatók az ország külpolitikájával foglalkozva szinte kizárólag a nyugati kapcsolatokat elemzik.

Így van ez Szent László uralkodásával is. A kutatások középpontjában az a kérdés áll, milyen álláspontot foglalt el a király a pápaság és a nyugati császárság között kitört viszályban.¹ A Bizánchoz való viszony kérdése csak mintegy mellékesen, László horvátországi terjeszkedésével² kapcsolatban merül fel. Magyarország előnyomulása egy olyan területre, amely a bizánci érdekszférához tartozott, általánosan elfogadott vélemény szerint a konstantinápolyi udvar felháborodását és a két állam közötti viszony tartós megromlását idézte elő.

Másfelől Moravcsik Gyula arra a megállapításra jutott, hogy Magyarország és Bizánc kapcsolata a XI. században és a XII. század elején barátságos volt, sőt szövetségei voltak egymásnak.³ Ebben az összefüggésben két eseménnyel foglalkozott részletesebben a kiváló kutató: a Dukas-korona elküldésével, melyet I. Géza kapott Bizánctól⁴ valamint Piroska-Eiréné és Ióannés Komnénos házasságával.⁵ Az egyik László uralkodása elé, a másik halála után esik. Véletlen epizódokról van-e szó, vagy tartós külpolitikai orientáció jelei? E kérdésre László uralkodásának vizsgálata ad-

¹ A harmincas évek reprezentatív szintézisében: HÓMAN B.—SZEKFŰ GY.: Magyar történet I Bp. é. n. 285., 348—349. Ugyancsak az investitúra-harcban való állásfoglalás áll a központban egy újabb összefoglalásban: ELEKES L.—LEDERER E.—SZÉKELY GY.: Magyarország története I. Bp. 1965.² 74. Nagyobb figyelmet fordít Bizáncre GYÖRFFY GY.: A „lovagszent” uralkodása (1077—1095). Történelmi Szemle 20 (1977) 533—564.

² A kérdés, hogy László és utódai Horvátországot meghódították-e, vagy örökségként jutottak-e birtokába, miután a helyi uralkodóréteggel kompromisszumot kötöttek, az első világháború előtt heves vita tárgyát képezte a magyar és horvát történészek között. A vitában fölmerült államjogi megkülönböztetések azonban véleményem szerint az adott korra nézve irrelevánsak. Ha a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a „hódítás” szót használom, ez nem kíván állásfoglalás lenni az említett vitában.

³ GY. MORAVCSIK: Les relations entre la Hongrie et Byzance a l'époque des croisades. Revue des Études Hongroises 8—11 (1933) 302.; megjelent még: Studia Byzantina. Bp. 1967. 315.

⁴ MORAVCSIK GY.: A magyar szent korona görög feliratai. EPhK (1935) 113—162.

⁵ MORAVCSIK GY.: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor. A konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei 7—8. Bp.—Sztambul 1923.

hat választ. Ezért először azt próbáljuk tisztázni, sértett-e bizánci érdekeket a horvátországi terjeszkedés, s hogy az ezt követő események alátámasztják-e azt a föltételezést, hogy a két állam kapcsolata ellenségesre fordult. Befejezőképpen áttekintjük a bizánci—magyar viszony alakulását a László halálát követő évtizedekben.

Hogy a horvát terület Bizánc érdekszférájához tartozott, kétségtelen. Sőt az első évezredben — bizonyos megszakításokkal — a birodalom része volt.⁶ Az sem vitatható, hogy ilyen területek esetében Bizánc sohasem mondott le jogigényéről. Bármennyire igazak is ezek a premissák, nem elegendők ahhoz, hogy biztos következtetést vonjunk le belőlük arra vonatkozólag, milyen szemmel nézte a konstantinápolyi udvar László horvát hódítását. Mivel erre nézve közvetlen forrásaink nincsenek, csak az Adria-vidék konkrét hatalmi—politikai helyzetének, valamint Bizánc ekkori katonai lehetőségeinek mérlegelése segíthet az adott helyzetben folytatott császári politika megértéséhez.

A XI. század második felében a Balkán-félsziget északnyugati partvidékén a nemzetközi politika fontos erővonalai keresztelték egymást. Idáig nyúlt a bizánci birodalom északnyugati határtartománya, Dalmatia thema. Istria és Friaul viszont már a nyugati császárság alá tartozott. Igaz, a két császári udvar viszonya ebben az időszakban nem volt ellenséges; a nyolcvanas években még egyfajta együttműködésre is sor került Robert Guiscard ellen. Maga IV. Henrik egyre inkább belebonyolódott a birodalmán belüli hatalmi küzdelmekbe. Másfelől azonban számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy a nyugati birodalom határ menti tartományurai a maguk erejéből megkísérlik a terjeszkedést Horvátország rovására.⁷

A térség egyik legjelentősebb hatalmi tényezője Velence volt, *de iure* a bizánci birodalom egyik városa, valóságban azonban már teljesen önálló, csupán az a körülmény emlékeztetett az egykori függésre, hogy a dózse bizánci udvari címet viselt. A nyolcvanas évek normann háborújában Velence segítsége Bizánc számára döntő volt, s ezt a birodalomnak bőségesen meg kellett fizetnie azzal, hogy Velencének kereskedelmi kiváltságokat adott. A gazdag kereskedőváros célja az adriai hegemonia biztosítása volt: a XI. század során ismételt kísérletet tett arra, hogy a dalmát szigetekre és városokra kiterjessze uralmát.⁸ Mivel Bizánc a tengeren rászorult a velencei flotta segítségére, a nyílt konfrontációt nagyratörő szövetségesével kerülnie kellett.

Egy további s Bizánc számára sokkal közvetlenebb fenyegetést jelentő tényező volt a dél-itáliai normannság. Tevékenységük nem korlátozódott az Adria déli részére, hanem föl-fölbukkantak Észak-Dalmáciában is. A veszélyt csak fokozta, hogy a Velence és olykor a horvátok által is szorongatott dalmát városok nem ellenséget, hanem szövetségest láttak a Dél-Itáliából érkező kalandorokban.⁹

⁶ Constantinus Porphyrogenetus *De administrando imperio* c. 31.

⁷ Egy ilyen kísérletről — melyet Zvonimir magyar segítséggel hártott el — tudósít *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* ed. A. DOMANOVSKY (a továbbiakban: Chron.) c. 99. *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Ed. E. SZENTPÉTERY. Budapestini 1937. (a továbbiakban: SRH) 363—364. Az összefüggésekre I. N. KLAJČ: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku.* Zagreb 1971. 378—380. A krónikahelyet másképp értelmezi GYÖRFFY Gy.: *Le relazioni bizantine—ungheresi e la Dalmazia all'inizio del secolo XII.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica XXIII/1. Opuscula Byzantina VII/1 (1981) 70.

⁸ Már 1000 körül megfigyelhető ez a törekvés II. Orseolo Péter dózse politikájában, erről: J. FERLUGA: *Vizantiska uprava u Dalmaciji.* Beograd 1957. 91—93. A század hetvenes éveinek velencei politikáját fejezi ki az az okmány, melyben Split, Zára és Biograd városok eskü alatt fogadják meg a dózsának, „senior”-uknak, hogy „nullus nostrorum civium audeat adducere Normannos aut extraneos in Dalmatiam”. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I.* Red. M. KONSTRENCIĆ. Zagreb 1967. (a továbbiakban: CD) 138.

⁹ Comes Amicus, egy normann kalandor, 1074-ben egy közelebről nem ismert „rex Croatiae”-t foglyul ejtett: CD 136. Ez időben Rab sziget normann kézen van: N. KLAJČ: i. m. 383. Amikor

Bizánc hatalmi helyzetének gyengeségét mutatja, hogy az északi dalmát városok közvetlen hátszágában a horvátok függetleníteni tudták magukat a konstantinápolyi befolyás alól. 1075-ben Zvonimir Rómából, VII. Gergelytől kért és kapott koronát, s fölvette a *rex Croatiae atque Dalmatiae* címet. Állama kiért az Adriáig. Jelenősebb dalmát tengerparti városokat vagy szigeteket nem foglalt el; ezek közül néhány időlegesen elismerte a horvát királyt uralkodójának, ám továbbra is a birodalomhoz tartozónak tekintették magukat, a bizánci császár legfőbb uralma alatt állóknak.¹⁰

A tengerparton hosszan elnyúló Dalmatia thema nemcsak presztizsokokból volt fontos Konstantinápoly számára. Robert Guiscard merész vállalkozása világosan megmutatta, milyen halálos fenyegetés a birodalom számára, ha itt egy agresszív idegen hatalomnak sikerül befészkelnie magát. Másrészt Dalmácia jelentette Nyugat, vagyis Itália felé a közvetlen kapcsolat lehetőségét, s egyszersmind ez lehetett a legfontosabb támaszpont is, ha valaha sor kerülhetett az Itália visszahódítására vonatkozó, soha föl nem adott remények megvalósítására.

Konstantinápolynak azonban nem voltak meg a megfelelő eszközei ahhoz, hogy közvetlen hatalmát egész Dalmáciában biztosítsa. A XI. században a tartomány felbomlik. A déli rész, Ragusa-Dubrovnik központtal, közvetlen bizánci uralom alatt maradt; A középső partszakaszon, ahol csak a kikötővárosok tartoztak a provinciához szárazföldi „hinterland” nélkül, ezek gyakorlatilag önállóvá váltak. Formálisan elismerték ugyan a császári hatalmat, amennyiben Iadera-Zadar (Zára) városi önkormányzatának feje, a prior, a tartomány kormányzójaként bizánci udvari címet viselt.¹¹ Észak-Dalmáciában néhány sziget velencei uralom alá került.

A dalmát tartomány hátszágára horvát terület volt. Ha Bizánc meg akarta őrizni dalmáciai pozícióit, figyelemmel kellett kísérnie a horvátországi fejleményeket, kiváltképpen Zvonimir halála (1088) után. Itt a helyzet meglehetősen zavaros volt; későbbi forrás polgárháborúra emlékeztető állapotokról beszél.¹² Ugyanerre utal az is, hogy egészen 1091-ig, vagyis László fölléptéig, nem akadt komolyan veendő jelölt a horvát trónra.

Hogy mi volt a konstantinápolyi udvar politikája a horvát kérdésben, arra nézve — közvetlen források híján — csak következtethetünk. Közvetlen beavatkozásra nyilvánvalóan nem volt lehetőségük: ehhez hiányzott a katonai erő. A császárnak minden erejét össze kellett szednie, hogy a besenyők támadását visszaverje és hogy a szeldzsukok kisázsiai előrenyomulását megállítsa.¹³ Azzal is tisztában kellett lenniük, hogy minél tovább tart a bizonytalanság Horvátországban, annál nagyobb a veszélye annak, hogy egy harmadik erő beavatkozik. Ebben a helyzetben a birodalom elemi érdeke az volt, hogy olyan megoldást találjanak, amely egyfelől elejét veszi annak, hogy egy, a birodalom számára veszélyes rivális megvesse a lábát Horvátországban,

Robert Guiscard megtámadta a bizánci birodalmat, Dubrovnik „és a dalmátok” az 5. oldalán harcoltak: J. FERLUGA: i. m. 123.; N. KLAJČ: i. m. 390.

¹⁰ J. FERLUGA: i. m. 123.

¹¹ Az utolsó adat 1069-ből. Abból, hogy a címet később nem használják, J. FERLUGA: i. m. 103—104. arra következtet, hogy a császári udvar de facto elismerte a horvát uralmat Dalmácia e részén.

¹² „Magna discordia inter omnes regni principes”, később pedig „innumerabiles rapine, predationes, cedes et omnium facinorum seminarium” kifejezésekkel jellemzi az állapotokat Thomas archidiaconus. A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum*. Budapestini 1937—1938. 2224—2225.

¹³ „A birodalom keleti határa a Bosporos volt és Drinápoly a nyugati” állítja erről az időről (némi túlzással) Anna Komnena Alexias VI. 11. Ed. REIFFERSCHIED. I. 214—215. A birodalom kritikus helyzetéről vö. A. A. VASILIEV: *History of the Byzantine Empire II*. Madison 1929. 22—23.; G. OSTROGORSKY: *Geschichte des byzantinischen Staates*. München 1963³. 296—297.

másfelől a legkisebb fenyegetést jelenti a dalmát tartomány számára. Ebben a helyzetben — miután közvetlen bizánci beavatkozásra nem volt lehetőség — a birodalom számára optimális megoldás a magyar terjeszkedés volt. Ezzel lehetetlenné vált, hogy Dalmácia hátországában egy tengeri erővel is rendelkező hatalom (pl. Velence vagy a normannok) megvesse a lábát, s a bizánci hatalom utolsó támaszpontjait az Adrián bekerítse. A kontinentális Magyarország, melynek politikája Bizánccal szemben I. Géza óta baráti vagy legalább is lojális volt (erről l. később), viszonylag a legkevésbé veszélyeztette a birodalom dalmáciai érdekeit.

E megfontolások csupán az általános nemzetközi helyzetből levont következtetések. Annak megállapítását azonban lehetővé teszik, hogy az a — forrásokkal alá nem támasztható, mégis általánosan elfogadott — feltételezés, hogy a horvátországi terjeszkedés a bizánci érdekek flagrans megsértése volt és Bizánccal való ellenségeskedéshez vezetett,¹⁴ alaptalan.

Bizánc ellenséges magatartásával magyarázzák a kunok betörését Magyarországra László horvátországi hadjárata idején. E felfogás szerint a konstantinápolyi udvar, hogy megakadályozza a horvát trón megszerzését, jó bizánci szokás szerint, egy szövetséges népet biztatott fel támadásra.

A kun betörésről két forrás számol be. Thomas archidiaconus csak az eseményt említi, arról nem beszél, milyen okból került rá sor.¹⁵ A másik forrás a *Chronica Hungarorum*, mely mai formájában a XIV. században keletkezett, de e részében XII. századi előzményre megy vissza. Az itt olvasható beszámoló elég részletes, sok személy- és földrajzi nevet tartalmaz. Bizánci fölbujtásról ebben sem olvashatunk. Mi több, ez a forrás megnevezi a fölbujtókat: ezek azonban nem a bizánciak, hanem a „Ruteni”.¹⁶

Ránk maradt Lászlónak egy levele Oderisius montecassinoi apáthoz, amely a horvátországi hadjárat alatt vagy után keletkezett. Ennek egyik mondatából — „vicinis enim iam agere poteris (sc. nobis), quia Sclavoniam iam fere totam acquisivi” — Deér József egész Horvátország és Dalmácia meghódításának programját olvasta ki.¹⁷ Mivel Horvátországnak magának is voltak kisebb kikötői (pl. Biograd), ahonnan vízi úton Itália elérhető volt (másként aligha érthetjük a Monte Cassinóval való „szomszédságot”), Deér értelmezése nem meggyőző. Hogy a mondatban a Sclavonia szót használja, az éppen a király tartózkodóan óvatos megfogalmazására utal. Ez bizonyára horvátok lakta területet jelent, nem vonatkozhat azonban a dalmát városokra. Sógorának és a horvát trónon elődjének, Zvonimirnek, „rex Chroatae atque Dalmatiae” címét László sem ebben a levélben, sem másutt nem használta; ez a körülmény is ellene mond egy egész Dalmáciára kiterjedő hódító tervnek.

Egy másik levél is összefügg a bennünket érdeklő kérdéssel. Ez IV. Henrik neve alatt maradt ránk, címzettje dux Almus, László unokaöccse, akit Henrik egy korábbi

¹⁴ A teljesség igénye nélkül: F. Šišić: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb 1925. 610.; DEÉR J.: *A magyar—horvát államközösség kezdetei*. Bp. 1931. 23.; HÓMAN B.—SZEKFI GY.: i. m. 347.; J. FERLUGA: i. m. 125.; N. KLAJČ: i. m. 492.; GYÖRFFY GY.: i. m. 72.

¹⁵ A. F. GOMBOS: i. m. 2225.

¹⁶ Chron. c. 138: *Post hec autem rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt. Cumque vidissent se Ruteni male coartari...* SRH I. 414. Ezt az adatot elfogadta és fölhasználta már PAULER GY.: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I*. Bp. 1899³. 160. A kun támadás magyarázatában megegyezem MAKK F. nézetével: *Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXVII (1980) 22.*

¹⁷ DEÉR J.: *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 85—86.;* uő: a 14. jegyzetben i. m. 23. — A levél szövegét kiadta FRANKÓI V.: *Szent László levele a montecassinoi apáthoz*. Bp. 1901.; jobb szöveget ad CD 197—198.

eseményre visszapillantva így dicsér: „nam cum velles contra Graecos ire et cum dux Poloniae tuus et amicus et consanguineus auxilium tuum contra hostes suos peteret, propter nos sicut amicus fidelissimus remansisti”.¹⁸ Álmos herceg László távozása után helytartóként Horvátországban maradt. A király halálakor valószínűleg már nem volt ott, s ezután minden erejét bátyjával, Kálmánnal való viszálykodás kötötte le. Az idézett hely ezek szerint 1091 és 1095 közti időre vonatkozhatott. Az Álmosnak tulajdonított terv, hogy a „görögök” ellen vonul, azért különös, mert tudjuk, hogy a horvátországi ellenállást még korántsem sikerült Lászlónak és Álmosnak megtörnie.¹⁹ Ez lenne az egyetlen forráshely, amely — egy végre nem hajtott tervről szólva — elenséges viszonyt tételez fel Magyarország és Bizánc között. Am a levél nem hiteles: mint az újabb kutatás kimutatta, további 11, csak a Codex Udalriciban hagyományozott levéllel együtt a bambergi iskolában készült stílusgyakorlat.²⁰

Az eddigi során azt igyekeztem bizonyítani: alaptalan az a feltételezés, hogy a horvát kérdés miatt Bizánc és Magyarország ellenséges viszonyba került egymással. Hogy a két állam kapcsolatát szélesebb összefüggésben lássuk, érdemes kitérni röviden néhány korábbi és későbbi eseményre.

1074-ben nyílt harc tört ki Salamon király és rokonai, Géza és László hercegek között. Salamon sógorához, IV. Henrikhez menekült, s az idősebbik herceg, Géza elfoglalta a trónt. Hogy a viszályban Bizánc Géza oldalán állt, azt magyarázza az, hogy Salamon a hetvenes évek elején kétszer betört bizánci területre, s átmenetileg Belgrádot is elfoglalta. Katonai segítséget aligha nyújthatott Bizánc Gézának (maga is nehéz helyzetben lévén), s ilyesmire a források sem tudósítanak. Amit Géza kapott, az értékesebb volt ennél: koronát kapott a császári udvarból, ami a kor felfogása szerint a királyi hatalom legalitásának feltétele és szimbóluma volt.²¹ (Forrásaink erről sem tudósítanak, de maga a korona — mint a magyar királyi korona alsó része — ránk maradt.) A bizánci orientáció jele Géza házassága Theodóros Synadénos bizánci előkelő lányával is.^{21a}

¹⁸ Quellen zur Geschichte Kaiser Heinrichs IV. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Band XII). Berlin 1963. 90.; közölte még A. F. GOMBOS: i. m. 2270.

¹⁹ Még 1097-ben is szembeszáll Kálmán seregeivel egy Petrus nevű „rex”: Simonis de Kéza Gesta Hungarorum c. 64. SRH I. 182.

²⁰ Erről I. a 18. jegyzetben idézett kiadás Bevezetését, ugyanott utalással a következő tanulmányra: F.-J. SCHMALE: Fiktionen im Codex Udalrici. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 20 (1957) 437—474.

²¹ A Dukas-korona létét kétségbe vonta DEÉR J.: Die Heilige Krone Ungarns. Graz—Wien—Köln 1966. 66—71. Technikai természetű megfigyelések nyomán arra következtetett, hogy csupán a zománcképek bizánci eredetűek, s eredetileg egy közelebről még nem határozható tárgyat díszítettek. Vele szemben meggyőző VAJAY SZ.: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp. 1974. 346—347. érvelése, hogy a zománclapok kozmikus képprogramja, vagyis az ég és a földi hierarchia párhuzamos ábrázolása csakis egy koronán foglalhatott helyet. VAJAY SZ.: i. h. és GYÖRFFY GY.: István király és műve. Bp. 1977. 356. egybehangzóan elfogadják, hogy Gézát a Dukas-koronával koronázták királlyá.

^{21a} Erről újabban R. KERBL: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050—1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkonigreich. Wien 1979. 1—57. A szerzőnek meggyőzően sikerült tisztázni a házasság bizánci belpolitikai háttérét és kronológiáját. Nem tartom azonban valószínűnek azt a feltételezést, hogy a Dukas-korona bizánci lemezeit Géza már 1071-ben kapta Konstantinápolyból (i. m. 46—51.). Amint VII. Gergelynek Gézához intézett három leveléből (1074. márc. 17., 1075. márc. 23. és ápr. 14.) kítűnik, a herceg először a pápától várta királyi hatalmának elismerését; ha Géza uralmának legitimitását már 1071-től a bizánci ajándékban kifejezésre jutó elismerésre alapozta volna (KERBL: i. m. 49.), ez aligha maradhatott titokban a pápa előtt, s bizonyosan kihívta volna határozott tiltakozását. SZ. DE VAJAY: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ungarn-Jahrbuch 10 (1979) 18. még korábbi időpontot javasol, szerinte 1067-ben küldték a koronát Gézának. Véleményem szerint Géza akkor kért koronát Bizánctól, amikor látta, hogy a pápa vonakodik királyi címének elismerésétől.

1077-ben László nemcsak bátyja trónját, hanem politikáját is örökölte. Forrásaink nem beszélnek ugyan a konstantinápolyi udvarral való viszonyáról, érdemes azonban emlékeztetni arra, hogy meg sem kísérelte (Salamon korábbi támadásainak folytatásaképp) a Dunától délre a terjeszkedést Bizánc rovására, holott erre a bizánci trónküzdelmeket kísérő polgárháborúk (1078-ban és 1081-ben), s még inkább a birodalom szorongatott helyzete Robert Guiscard támadása idején (1081—1085) szinte kínálta a lehetőséget.

1086-ban az elűzött Salamon egy kun sereghez csatlakozva betört bizánci területre.²² Ez az esemény is erősíthette az érdekközösség tudatát a magyar és bizánci udvarban.

Ezek a megfigyeléseink a horvátországi hadjáratot megelőző időszakra vonatkoznak. A következő epizód 1096-ra esik, vagyis röviddel László halála után. Ebben az évben vonultak át Magyarországon az első kereszteshadjárati hadai. Albericus Aquinensis-nál olvassuk azt a tudósítást, hogy amikor a Petrus Amiensis által vezetett sereg a Duna mentén dél felé haladt, egy Guz nevű magyar előkelő és „dux Nichita Bulgarorum et preses civitatis Belegrave” szövetkezett a keresztiesek ellen. Petrus értesült a gonosz tervről. A keresztiesek megrohanják és elfoglalják Guz várát, Malevillát, e hírre Nichita visszavonul Nišbe „quousque accersito auxilio imperatoris Constantinopolitani socii Petri resisteret et vindictam Hungarorum sumeret propter amicitiam et foedus, quod cum Guz comite et principe Maleville percussisset”.²³

A szövegben található topográfiai utalások alapján Malevilla kétségtelenül azonosítható Zimonnal. Ez a Duna partján, néhány kilométerrel a Száva torkolatától északra fekvő vár az utolsó magyar erőd volt azon az északról délre vezető ősi hadiúton, mely a Duna jobb partján vezetett, s a Száván való átkelés után bizánci területre ért, melynek határát Belgrád vára őrizte. Az utóbbit jelöli szövegünkben Belegrava, s „dux Nichita Bulgarorum” természetesen a nagyrészt szláv lakosságú terület bizánci kormányzója.

A két állam egymással szomszédos helyi méltóságviselőinek viszonyát Albericus „amicitia et foedus” kifejezéssel jellemzi. A veszély közeledtekor tanácskoznak egymással és közös intézkedéseket terveznek. A keresztiesek gyors akciója következtében a konkrét együttműködésre már nincs alkalom, de Nichita bosszúra készül a szövetségért ért vereségért.

Az idézett beszámolóból nem derül ki, hogy csak a helyi méltóságviselők együttműködéséről van-e szó, vagy emögött a két udvar megegyezése rejlik-e; amiről a keresztiesek, akiktől Albericus értesüléseit szerezte, természetesen aligha tudhattak. J. Kalić-Mijušković az utóbbi lehetőséget tartja valószínűbbnek.²⁴ Arra utal, hogy Nichita Nišben gyülekező seregében magyarok is voltak. Hivatkozhatunk ebben az összefüggésben még arra is, hogy Anna Komnéné szerint I. Alexios császár a keresztiesek közeledésének hírére részletes utasításokat küldött a határvidéki parancsnokoknak.²⁵ A magyar király is igyekezett a keresztiesek rendezett átvonulását ellenőrizni.²⁶

²² Anna Komnena Alexias VII 2. Ed. REIFFERSCHIED. I. 227.

²³ A szöveget I. A. F. GOMBOS: i. m. 36. A tudósítást behatóan elemezte J. KALIĆ: Podaci Alberta Ahenskog o ugarsko-vizantijskim odnosima krajem XI veka. Zbornik filozofskog fakulteta X/1 (1968) 183—191.

²⁴ I. m. 189.

²⁵ Alexias X c. 5. Ed. REIFFERSCHIED. 74—76. Ismerteti I. Alexios előkészületeit, majd arról ír, hogy Dyrhachionba és Aulonba részletes instrukciókkal egy-egy megbízottat küldött. Bizonyára nem feledkezett meg a határ más pontjairól sem.

²⁶ Kálmán tartózkodó és gyanakvó magatartásáról a kereszties hadakkal szemben bőven tudósítanak a nyugati források; híradásaikat összefoglalja PAULER GY.: i. m. I. 191 skk.

Mindez azt valószínűsíti, hogy a Guz és Nichita együttműködése uralkodók jóváhagyásával történt. De ha ez csak valószínűség is, annyi mindenképpen bizonyos, hogy a helyi méltóságviselők ilyen szoros együttműködése csak akkor lehetséges, ha az előző években a két állam viszonya békés és barátságos volt — s ezzel ismét a horvát hadjáratot követő években vagyunk.

Fenti felfogással szemben egy nyugati és egy bizánci forrás híradására támaszkodva fölmerült az a nézet, hogy I. Alexios 1096/97-ben magyar támadástól féltette a bizánci területeket.²⁷ A nyugati forrásban azt olvassuk: a bizánci császár azzal indokolta távolmaradását a kereszteshadjáratról, hogy a birodalmát fenyegető veszélyekre — többek között a magyarokra — hivatkozott.²⁸ A bizánci forrás — Anna Komnéné — hivatkozott helye²⁹ más összefüggésbe tartozik. Apja betegségét — lábfejását — említi jóval későbbi (kb. 1114-es!) események kapcsán. Ehhez hozzáteszi, hogy súlyos gondok is gyötörték a császárt a keresztések miatt; ezek száma oly nagy volt, hogy ha az egész bizánci hadsereget összegyűjtötték volna, csak kis részét képezte volna a keresztések tömegének. Ráadásul a bizánci sereg nagy része szét volt szórva: „egyesek a Szerbia és Dalmácia körüli völgyeket tartották szemmel, mások pedig a Duna menti tájakat őrizték a kunok és dákok támadásaitól.”³⁰ A szövegösszefüggésből világos, hogy a szerző itt arról beszél, hogy a bizánci sereg nagy része határvédelmi feladatokat látott el; e csapatok mindig a határon állomásoztak, függetlenül attól, hogy adott pillanatban várható volt-e egy támadás vagy sem. A megfogalmazás általánossága miatt aligha jogos e híradást éppen 1096-ra vagy 1097-re vonatkoztatni, s a szövegrész elhelyezkedése a mű belső időrendjében sem javallja ezt. Vagyis: Anna Komnéné nem beszél egy 1096/97-es magyar támadás veszélyéről, tudósítása nem kapcsolható össze a nyugati forrás adatával.

László utóda Kálmán volt a magyar trónon. Normann házasságát (1097) és a közép-dalmáciai városok elfoglalását (1105) több kutató Bizánc-ellenes politika jelének tekintette.³¹ Az após, I. Roger szicíliai gróf, valóban normann volt. Am ellentétben fivérével, Robert Guiscard-ral, nem voltak balkáni aspirációi, s annak halála (1085) után ismételten összeütközésbe került unokaöccsével, Bohemonddal, a Bizánc-ellenes politika folytatójával.³²

Kálmán 1105-ben foglalta el Zadar, (Zára) Split (Spalato) és Trogir (Trau) városokat; 1104-ben vagy 1105-ben dinasztikus házasságra került sor: Ióánnés Komnénos trónörökös és a magyar uralkodóházából származó Piroska-Eiréné között. Mivel ilyen kapcsolat egy gondosan előkészített szövetség megpecsételésének tekinthető, joggal föltehetjük, hogy Konstantinápoly tudott Kálmán dalmáciai terveiről.³³

²⁷ MAKK F.: i. m. 24.

²⁸ Raimundus de Agiles, I. A. F. GOMBOS: i. m. 2035.: Alemannos et Hungaros et Cumanos aliasque ferar gentes. — Vilmos tyrosi érsek szerint a császár ugyanebben az összefüggésben más népeket nevezett meg, I. A. F. GOMBOS: i. m. 1113.: quod hostes circa se haberet ferocissimas, Bulgaros, Commanos et Pincenates.

²⁹ Alexias XIV c. 4. Ed. REIFFERSCHIED. II. 240.

³⁰ A szerző a dákok népnévvel a magyarokat jelöli.

³¹ A. URBANSKY: Byzantium and the Danube frontier. New York 1968. 30.

³² F. CHALANDON: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicilie I. Paris 1907. 288.; 294—295. — Hogy Kálmán házasságának nem volt feltétlenül Bizánc-ellenes éle, erre már figyelmeztetett SZÉKELY Gy.: La Hongrie et Byzance aux Xe—XIIe siècles. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 13 (1967) 308.

³³ Az események kronológiájának tisztázásában nagy érdemei vannak M. MARKOVIĆ: Dva natpisa iz Zadra. ZRVI 2 (1953) 104—110. cikkének. Azt a nézetét azonban, amely szerint a dalmátvárosok meghódítása ellenséges agresszió volt Bizánccal szemben, nem tudom követni. Hogy Piroska házassága szorosabb szövetség létrehozását jelentette Magyarország és Bizánc között, amelyet nem zavart meg a dalmát városok elfoglalása, MAKK F.: i. m. 26—27. is hangsúlyozza.

Föltehető persze a kérdés, hogyan szánhatta rá magát I. Alexios erre az engedményre. Mert ez az volt, méghozzá sokkal jelentősebb, mint Horvátország esetében. A bizánciak szemében a horvátok csupán a birodalom területén letelepített „barbárok” voltak, akik saját uralkodóik alatt éltek. Dalmácia viszont közvetlenül tartozott a birodalomhoz, lakói „római” polgárok voltak. Ha e tartomány egyes részei idegen uralom alá kerültek, ezt Bizánc mindig átmeneti, alapjában jogellenes helyzetnek tekintette, még akkor is, ha az adott pillanatban a császár nem tudott ellenintézkedéseket tenni; vagy arra kényszerült, hogy tiltakozás nélkül tudomásul vegye.³⁴

A magyarázatot ismét a nemzetközi helyzetben találhatjuk meg. Bohemond 1104-ben elhagyta Antiochiát és 1105 januárjában Itáliába érkezett.³⁵ Terveit nem rejtette véka alá: nyíltan egy újabb keresztihad fölállításán fáradozott, melynek első célja Konstantinápoly elfoglalása lett volna.³⁶ A veszélyt Konstantinápoly számára csak fokozta; hogy a normann hódító ezúttal nem a dél-itáliai hercegség korlátozott erőire támaszkodott, mint apja, Robert Guiscard húsz évvel korábban, hanem egy széles nyugati koalíció fölállításán fáradozott. S a háborúban könnyen megismétlődhetett volna a dalmát városoknak a nyolcvanas években elkövetett „árulása”: az, hogy csatlakoznak a támadóhoz. A városok magyar megszállása ezt is megelőzte, s ugyanakkor megszilárdította a magyar király szövetségesi hűségét is.³⁷

Az adriai térség bonyolult viszonyaira jellemző, hogy Kálmán hódítása következtében a nyugati császárság is veszélyeztetve látta érdekeit. Ekkehardus Uraugiensis krónikájában az 1108-as évhez följegyzi, hogy V. Henrik császár megtámadta Magyarországot, részben hogy támogassa a trónkövetelő Álmost, részben pedig azért, mert „idem Colomannus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis, invaserit.”³⁸

A dalmát városok elfoglalása kihívás volt Velencével szemben is, hiszen ezek a századfordulón elismerték a dózse főnhatóságát.³⁹ Mégsem hallunk velencei ellenintézkedésekről; a Bohemond elleni háborúban a város a bizánciak — és ezzel a magyarok — szövetségese volt. Bizonyára I. Alexios volt az, aki szövetségeseinek ellentétes érdekeit egyeztetni tudta; nem lebecsülendő diplomáciai teljesítmény, még akkor is, ha a velenceieknek látniuk kellett, hogy hajózásuk számára végzetes lehet, ha a normannoknak sikerül megvetniük a lábukat az Otrantoi-szoros mindkét partján.

A normann veszély elmúltával az érdekegyeztetés már nehezebb volt. Dandolo krónikája szerint a velenceiek 1112-ben bizánci segítséget kértek Dalmácia visszahódításához; a császár elvben egyetértett, de a közös akció elhalasztását javasolta.⁴⁰ A magyar—velencei háború 1115-ben tört ki. Hogy ekkor kapott-e Velence bizánci segítséget, nem tudjuk.⁴¹ Mindenesetre a magyar—bizánci viszony megromlott, s Kálmán utóda alatt már közvetlen konfrontációra is sor került. Ezzel azonban már új szakasz kezdődik a két állam kapcsolatában.

³⁴ Ezen elvek világos kifejtését I. J. FERLUGA: i. m. 120. Véleményem szerint M. Marković gondolatmenetében az a hiba, hogy csupán két alternatívát tart lehetségesnek: vagy felhatalmazta I. Alexios Kálmánt, hogy Dalmáciát államjogilag érvényes formában uralma alá vonja, vagy Kálmán vállalkozása ellenséges agresszió volt. Ez a felfogás alábecsüli a bizánci politika rugalmasságát.

³⁵ F. CHALANDON: *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118)*. Paris 1900. 242.

³⁶ Anna Komnena Alexias XI. c. 12. Ed. REIFFERSCHIED. II. 142.

³⁷ Az 1107/1108-as háborúban magyar csapatok harcoltak a bizánciak oldalán a normannok ellen Apuliában: Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum* c. 64. SRH. I. 183.; Chron. c. 152. SRH I. 433.

³⁸ A szöveget I. A. F. GOMBOS: i. m. 872.; I. még *Annalista Saxo* uo. 225.

³⁹ J. FERLUGA: i. m. 126. Egyébként 1103 óta közvetlen bizánci fennhatóság alatt álltak: uo. 127.

⁴⁰ A szöveget I. A. F. GOMBOS: i. m. 60—61.

⁴¹ A források csak a következő évi (1116) velencei támadásnál tesznek említést arról, hogy a dózse megnyerte mind V. Henrik császár, mind I. Alexios támogatását: erről legutóbb MAKK F.: i. m. 30.

Ha fenti okfejtésünk helyes, akkor a magyar királyság külpolitikája egy viszonylag hosszú időszakon keresztül lojális és baráti volt Bizánc irányában. Ha ez így van, magyarázatot kíván az a tény, hogy e baráti viszonyról a történetírók nem beszélnek. A középkori historiográfiát elsősorban a háborús összeütközések érdekelték, e téren nem volt miről beszámolni (ellentétben a következő századdal, amelynek a háborúiról a bizánci írók sok információt őriztek meg, s még a magyar forrásokban is maradt némi emlékük). Egyébként is a birodalom külpolitikájában Magyarország másodrendű tényező volt. Feltűnőbb azonban a hazai elbeszélő források hallgatása: meg sem említik a Dukas-koronát, sem László, sem Kálmán bizánci kapcsolatairól nem szólnak. Csupán Piroska házasságát említik meg, de jellemző módon ezt is csak azzal a háborúval kapcsolatban, amely II. István alatt Magyarország és Bizánc között kitört.⁴² Ne feledjük azonban, hogy a ránk maradt szövegek többszöri átdolgozáson estek át, s mai alakjukat csak a XIV. században kapták. Ekkor már a latin egyház területén a görögök nyakas szakadároknak számítottak. Csoda-e, ha a „szent királyok” hírére kényes írók a konstantinápolyi udvarral fönntartott jó viszonyról inkább hallgattak, még ha talán forrásaik tartalmazhattak is erre vonatkozó adatokat?⁴³

István Kapitánffy

RELATIONS HUNGARO-BYZANTINES SOUS LE RÈGNE DE SAINT ETIENNE ET DE COLOMAN

Ladislas 1er, roi de Hongrie, 1091 est entré en Croatie et en a pris le contrôle d'une grande partie. Dans la littérature historique, selon une opinion reçue généralement répandue, cette démarche lézait Byzance dans ses intérêts et la conséquence en fut que les relations entre les deux Etats sont devenues hostiles. Mais l'analyse des intérêts du pouvoir au bord de l'Adriatique montre que l'expansion hongroise — car l'Empire ne pouvait pas intervenir directement — était favorable pour Byzance, parce qu'elle a empêché que Venise ou les Normands de l'Italie du Sud puissent s'implanter dans l'arrière-pays de sa province dalmate. Il n'est pas vrai non plus que les deux Etats fussent en relations hostiles dans les années suivant la conquête de la Croatie; au contraire, un épisode du passage des armées croisées en 1096 démontre la coopération amicale et l'alliance entre des fonctionnaires voisins hongrois et byzantins à la frontière. Le rapport entre les deux Etats n'a pas changé sous le règne du successeur de Ladislas, Coloman non plus (sauf pendant un an ou deux à la fin de son règne). L'occupation de Split, Zadar et Trogir s'est effectuée avec le consentement tacite de Byzance: cela est prouvé par le fait qu'à peu près parallèlement à cette démarche une alliance matrimoniale s'est réalisée entre les deux dynasties, et qu'en 1107—8 des troupes hongroises ont lutté aux côtés des Byzantins. Donc il est bien démontrable qu'à partir du règne de Géza 1er, durant quatre décennies l'orientation pro-byzantine s'affirmait dans la politique étrangère du royaume hongrois.

Иштван Капитанфи

ВЕНГЕРСКО—ВИЗАНТИЙСКИЕ СВЯЗИ ПРИ ЛАСЛО I СВЯТОМ И КАЛЬМАНЕ

В 1091 г. войска венгерского короля вторглись в Хорватию, и захватили её территорию (или большую её часть). Согласно общепринятым в исторической литературе мнениям этот шаг был враждебен интересам Византии вследствие чего отношения между двумя государствами обострились. Однако анализ сталкивающихся на адриатическом побережье политических интересов приводит к заключению, что венгерская экспансия оказалась выгодной для Византии: поскольку империя не могла непосредственно вмешаться, оккупация венграми Хор-

⁴² Chron. c. 156. SRH I. 438.

⁴³ Mind Kézai, mind a Képes Krónika tudósít magyar csapatoknak apuliai harcairól Kálmán idejében (vö. 37. jegyz.). ám egyik szövegből sem derül ki, hogy a bizánci császár szövetségeseiként kerültek oda.

вати препятствовала реализации захватнических целей Венеции и южно-итальянских норманнов. Не соответствует фактам и тот тезис, согласно которому в последующие за овладением Хорватией годы оба государства были враждебно настроены по отношению друг другу. На самом же деле при переходе через Венгрию участников крестового похода 1096 г. на границе наблюдается дружественное, союзное содействие между венгерским и византийским функционерами. Политические отношения двух стран не изменялись при преемнике Ласло I, Кальмане — не считая последние годы его правления. Захват городов Сплит, Задар и Трогир произошел при полчаливом согласии Византии: это подтверждается тем, что почти в то же время между двумя королевскими семьями был установлен брачный союз; а также тем, что в 1107/8 г. поддерживая византийские отряды венгры боролись против Богемонда. Можно прийти к выводу, что начиная с правления Гезы I в течение четырех десятилетий во внешней политике венгерского королевства прослеживается византийская ориентация.